Kaleidoscope
Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat
Journal of History of Culture, Science and Medicine
Vol. 1.No.1
ISSN: 2062-2597

Fejfájás ellen. Gyógyító varázslatok[1]

Against headache. Healing magic

Németh György Prof. Dr.
kritias@freemail.hu

Initially submitted October 20, 2010; accepted for publication November 5, 2010

Abstract:

Greek magical papyri present numerous recipes to cure an already developed malady. Carved semi-precious stones, magic gems, and amulets on lamellae served to protect their bearers against various illnesses. This study examines these illnesses on amulets one after the other to show what people were afraid of in Europe, Northern Africa, and Asia Minor in the first centuries AD.

A görög nyelvű mágikus papiruszok számos receptet tartalmaznak a már kialakult betegségek gyógyítására. A vésett féldrágakövek, a varázsgemmák illetve a fémlemezre írt amulettek a betegségek elleni védelemre szolgáltak. E tanulmány az amuletteken szereplő betegségeket veszi sorba, bemutatva, hogy mitől féltek az Európában és Észak-Afrikában, valamint Kis-Ázsiában élő emberek időszámításunk első századaiban.

Keywords: magical papyri, amulets, lamellae, illnesses

Kulcsszavak: mágikus papiruszok, amulettek, ólomlemezek, betegségek

Egy kalandos sorsú, Kr. e. 1. századi egyiptomi varázspapiruszon, amelynek egyik töredékét Berlinben, másikat Norfolkban őrzik, két költői ráolvasást találunk (Preisendanz 1974, 145).[2] Egy harmadik végét a papirusztöredék elején olvashatjuk, az szintén görögül és hexameterben íródott.

„... mert te halandóknak vagy ...
... vidd véghez teljes bűvénekedet már!

[1] A tanulmány a K 81332 számú OTKA program támogatásával készült (Párhuzamos kutatások az antik mágia köréből).
[2] P XX 6–20. (P. Berol. 7504; P. Amh. 11.). A papiruszról a legújabb elemzést adja Faraone 1995, 297–333. Magyarul prózafordítását adja Bajnok 2008, 117–119.

A syriai Gadarából származó ... ráolvasása mindenféle égés ellen:

Nagyrabecsült istennő gyermeke lánggal elégett:
hegy csúcsán lángolt. Míg tűz elemészti a forrást,
hét farkas, hét medve s oroszlán bő vize égett,
hét szép szénszemü szűz forrásvízből meregetve
szénszinü korsókkal lelocsolja a tűz lobogását.

A thessaliai Philinna ráolvasása fejfájás ellen:

Most menekül fejfájás, szikla alól az oroszlán,
farkasok és a patás lovak is vele elmenekülnek,
mert a varázséneknek a kényszere űzi el őket."

A sok keleti és egyiptomi kulturális hatást mutató versek egyikében Isis istennő gyermeke, Hórus lángol a hegy csúcsán, csillapítva az égési sérülések fájdalmát, a másodikban vadállatok módjára menekül el a fejfájás a varázsének hatására. Ha a görög nyelvű mágikus papiruszokat számba vesszük, miféle betegségek ellen reméltek gyógyírt találni a mágusok, az alábbi adatokat találjuk: láz és hidegrázás ellen 36 szöveget ismerünk, nőgyógyászati és szexuális panaszok kezelésére 28-at, fejfájás ellen 10-et, szempanaszokra 9-et, skorpiócsípés ellen (ami Egyiptomban különösen elterjedt volt) 6-ot, általában a betegségek ellen irányult 7, és további 34 különféle betegségek ellen (Bajnok 2008, 115).
A papiruszon fennmaradt varázslatok nagy része a már kialakult kórok ellen kínált gyógyulást. Van azonban két olyan antik mágikus tárgytípus, amely a betegségek kialakulását szándékozott megakadályozni: a varázsgemmák és a fémlemezre írott amulettek.
A varázsgemmák többféle betegség ellen nyújthattak védelmet a skorpiócsípéstől az emésztési zavarokig (Nagy, 2007).[3] Ez utóbbi típus pl. egy kígyólábú démont ábrázolt hematit kőre faragva, a STOMACHOY (a gyomoré) vagy a PEPTE (emésszt!) felirattal. A skorpiócsípés ellen inkább sárga színű kőtől várták a biztos hatást. Külön csoportot képeztek a nőgyógyászati gemmák, amelyek a fogantatást, vagy annak elkerülését voltak hivatottak elősegíteni (Gradvohl 2006, 53–66).
Míg a gyógyító varázsgemmákkal sokat foglalkoztak, kevesebb figyelem jutott a fémlemezekre írt amuletteknek. Ezeket arany-, ezüst- vagy ólom- (ritkán réz-) lemezekre írták, és összehajogatva, egy bullába zárva a nyakban hordták, bár olyan példányt is találtak egy sírban, amit a felkarra rögzítettek egy karkötővel. A görög mágikus amulettek legnagyobb kiadása Roy Kotansky munkája (1994). Ez a kötet valójában csak az ismert lelőhelyű lemezeket tartalmazza, az ismeretlen vagy bizonytalan lelőhelyűeké lett volna a második kötet, amin a szerző még most is dolgozik. A vaskos monográfia 68 amulettet tartalmaz. Ezek közül mindössze 13 irányul betegségek ellen. Nem véletlen, hogy 3 láz és 2 szembetegségek ellen védett, az már érdekesebb, hogy a többi amulett által említett kórok szóródása milyen jelentős.[4] Általában egészségért fohászkodik egy 5–6. századi laodiceai aranylemezke

[3] A legújabb részletes összefoglalás a varázsgemmákról Michel 2004.
[4] Láz ellen vö. Kotansky 1994, 32., 56., és 59. szöveg. Ez utóbbi, az egyiptomi Oxyrhynchosból származó ezüstlemez szövege: „Felszólítalak téged, aki az Ókeanos fölött

(Kotansky 1994, Nr. 45), betegség és gonosz lelkek ellen egy krími, 2–3. századi ezüstlemez (Kotansky 1994, Nr. 66):

„† Amulett (*phylaktérion*) minden lélek és betegség ellen.
(*mágikus jelek*)
aa
aaa
ééééééé
thththththththth
pppp
Te, egészség, gyógyítsd meg Abbagazát, akit Phaispharta szült!”

Egy 24 soros damaszkuszi aranylemez a 4–5. századból az arkangyalokon kívül csatasorba szólítja az „isteni mágikus jeleket” (*thioi charaktéres*) az epilepszia és a fejfájás ellen (Kotansky 1994, Nr. 57). A pannoniai Carnuntumban találták azt a 2–3. századi ezüstlemezt, ami migrén ellen védte tulajdonosát. A migrén (nőnemű) démonát Antaurának hívták (Kotansky 1994, Nr. 13):

„Migrén (*hémikranon*) ellen: Antaura kijött a tengerből, és elbődült, mint egy szarvas, felbőgött, mint egy tehén. Ephesosi Artemis találkozott vele: – Antaura, hová mész?
– A fél koponyába.
– Ne menj a fél koponyába ... !”

Bár a varázsszöveg vége töredékes, szóhasználata alapján meglepő egyezést mutat egy középkori görög ráolvasással, amelynek címe: Félkoponyás könyörgés fejfájás ellen (Kotansky 1994, 61–64). A migrén szót ugyanis görögül a félkoponya jelentésű *hémikranon*nal fejezték ki. Az ephesosi Artemis helyét a középkorban átvette Jézus Krisztus, akihez az ima így könyörgött: „Te, aki kijelölted a tenger határát, állítsd meg a fejfájását, a migrénjét, és koponyájában érzett, a szemei közti, a szemhéjra nehezedő, a velejébe fészkelt fájdalmát az Isten szolgálójának, akit így és így hívnak.”
Természetesen „nőgyógyászati” amuletteket is ismerünk: egy 3–4. századi núbiai aranylemezt, amely Isist kéri a méh megnyitására, vagyis a fogamzás elősegítésére (Kotansky 1994, Nr. 61), illetve egy 1. századi beiruti aranylemezt a méh elvándorlása ellen (Kotansky 1994, Nr. 51). Évszázadokon keresztül hittek ugyanis abban, hogy a nők legtöbb betegségét a kellő nedvességet nem kapott, ezért a belső szerveket „megtámadó” anyaméh okozza (Gradvohl 2006, 113–121):

„Megesketlek téged, Ipsa anyaméhe, akit Ipsa szült, hogy semmiképpen se hagyd el a helyedet, az élő és legyőzhetetlen Úristen nevében, maradj a helyeden Ipsa (testében), akit Ipsa szült.”

(lebegsz) Obach lelkére és Babarathan, Baroch, Abraam, Sabaraam által, védd meg azt, aki téged (az amulettet) hord, a láztól és minden dologtól. Ha megragadná a láz, oltsd el azt egyszer s mindenkorra.” A hátoldalon betűnyomok, csak az „és” szót lehet kiolvasni.

A görög varázsszöveg azért is figyelemre méltó, mert az Ipsa (ő maga) szó, amit négyszer is használ, latinul azt jelzi, hogy ide kellett volna a beteg nő, és anyja nevét behelyettesíteni. A mágus azonban vagy nem értette ezt az általa használt receptben, vagy előre gyártotta az amulettjét, függetlenül attól, ki fogja viselni. Ebben az esetben vándor árussal számolhatunk, aki a nőknek kínálta portékáját a vándorló anyaméh megfékezésére.
Még két betegség szerepel az ismert amuletteken. Meglepő módon elephantiasis ellen védett egy 4. századi pannoniai, Ságváron talált amulett (Kotansky 1994, Nr. 18). Ez jelenthetett valamiféle duzzanatot, de akár leprát is. A 4. századi, keverten latin és görög nyelvű, mágikus jelekkel bőségesen ellátott ezüstlemez Romulust és *mater bonát* (jó anya), aki nyilvánvalóan istennő, is csatasorba állítja a betegség ellen.
Utoljára a podagrát említem, mert az italiai Brundisiumból származó aranylemezke varázsszavait (*Chentemmate Phrei Chentephrais bly...*) ismereteink szerint lovak betegségének gyógyítására használták (Kotansky 1994, Nr. 30).

A fémlemezre írott amulettek olyasmiről is árulkodnak, amiről a papiruszok nem. Mágikus papiruszok ugyanis kizárólag Egyiptom területéről kerültek elő (mivel ott őrizte meg őket a száraz homok), így csak az ottani viszonyokba engednek betekintést. Az amulettek azonban Európából is ismertek, így megmutatják nekünk, hogy milyen betegségektől féltek az itt élt emberek Itáliában, Szicíliában vagy akár az ókori Pannoniában.

Irodalom

BAJNOK DÁNIEL, *Mit számít az orvosi mágia? Numerológia és a gyógyító mágikus papiruszok*, *In* Németh György: Gyógyító számok, Szeged, Lectum Kiadó, 2008, 109–125.
FARAONE, CHRISTOPHER, *Mystodokos and the dark-eyed maidens: Multicultural influences on a late-Hellenistic incantation*. *In* Marvin Meyer, Paul Mirecki: Ancient Magic and Ritual Power, Leiden – New York – Köln, Brill, 1995, 297–333.
GRADVOHL EDINA, *Sóranos*, Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.
GRADVOHL EDINA, *Matrix – on Typology of Ancient Votive Uterus-Representation*. Hungarian Polis Studies, 13 (2006), 53–66.
KOTANSKY, ROY, *Greek Magical Amulets I.*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1994.
MICHEL, SIMONE, *Die magischen Gemmen*. Berlin, Akademie Verlag, 2004.
NAGY, ÁRPÁD, *Daktylios pharmakités*. Ókor, 2007/4, 41–54.
PREISENDANZ, KARL, *Papyri Graecae Magicae* (= PGM), Stuttgart, Teubner, 1974